

Галина ЛЯЛЮК

Кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Дрогобич, Львівська обл., Україна
ORCID ID: 0000-0002-4819-6247
gala_psycholog@ukr.net

РОЛЬ ДОВІРИ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ-СИРИТ

В статті актуалізовано проблему формування базової довіри у дітей-сиріт, які виховуються у державних закладах опіки та необхідності впровадження інноваційних теоретико-методологічних підходів з метою надання їм професійної допомоги. У дітей-сиріт, що знаходяться в умовах родинної депривації, спостерігаються труднощі з формуванням базової довіри до світу, що призводить до виникнення в дитини внутрішньої напруженості, тривожності, агресивності, конфліктності, відчуття неповноцінності, непотрібності.

Зазначено, що виховання дітей-сиріт в контексті особистісної парадигми передбачає реалізацію принципу гуманізації виховання – сприйняття дитини як вищої соціальної цінності, визнання її прав на свободу, розвиток здібностей, виявлення її індивідуальності.

Здійснено аналіз феномену довіри представлений у філософських та психолого-педагогічних наукових досліджень. Довіра виступає однією з основних детермінант самоповаги, що є основною умовою саморозвитку особистості. Обґрунтовано необхідність реалізації принципу довіри у вихованні дітей-сиріт. У суб'єкт-суб'єктній взаємодії вихователя та дитини-сироти довіра стимулює процес відвертості, «прозорості», саморозкриття, що виступає умовою результативності продуктивного розвитку особистості дитини-сироти. Емоційна суб'єкт-суб'єктна взаємодія дитини-сироти й педагога, яка будується на їхній взаємній довірі – є однією з педагогічних умов успішного виховання дітей-сиріт. Процес виховання побудований на основі довірливих стосунків педагога та дитини-сироти, професійна компетентність вихователів державних закладів опіки дозволяє частково знизити негативний вплив деприваційних умов, що в свою чергу уможливорює актуалізацію особистісних ресурсів дитини-сироти.

Ключові слова: державні заклади опіки, діти-сироти, довіра, виховання, гуманізм, опіка, особистість

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сьогодні в сучасних українських реаліях все гостріше постає проблема опіки та виховання дітей-сиріт. Зміни в системі інституційного догляду в напрямку до альтернативного, наближеного до сімейних форм, утримання й виховання, що декларовані Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, підсилюють актуальність забезпечення особистісного зростання дітей в умовах трансформаційних змін й оновлених форм державної

опіки. Необхідною постає проблема впровадження інноваційних підходів з метою надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання.

У суспільстві останнім часом спостерігається зниження рівня довіри, на фоні демагогічної політики демонстрування «благодійності» у соціальних інституціях. Особливо гостро сьогодні стоїть проблема формування базової довіри у дітей-сиріт, які виховуються у державних закладах опіки.

Аналіз наукових досліджень. Комплекс питань організації виховної роботи в дитячих будинках та інтернатах представлено в роботах О. Бережної, Ю. Візнюк, С. Курінної, Н. Павлик, І. Пеші, А. Полянничко, Н. Султанової, Ю. Яблоновської та ін. Теоретичні й методологічні розвідки, що розкривають сучасні підходи до організації й вдосконалення виховання дітей в умовах інтернатних закладів здійснено Л. Канішевською, О. Кузьміною, А. Наточій, В. Покась, В. Слюсаренко та ін. Дослідження присвячені психологічним особливостям виховання дітей-сиріт в державних закладах опіки висвітлено у наукових дослідженнях М. Бевз, Г. Грібанова, Я. Гошовського, А. Прихожан, Н. Толстих, В. Ослонта й ін. Сучасна наука не дає однозначної відповіді на питання про ефективність роботи дитячих будинків і виконання ними основних завдань із виховання дітей-сиріт, яких, за оцінками науковців, характеризує високий рівень особистісної тривожності, неадекватна самооцінка, агресивність. Спільною є думка більшості дослідників, що поза родиною розвиток дитини має власний шлях. Його слід розглядати не як сучасну норму або форму тієї чи іншої патології, а як особливий тип, пов'язаний зі специфікою розвитку дитини поза родиною [1]. Істотним і особливо складним аспектом проблеми виховання дітей-сиріт залишається їх особистісний розвиток.

Особистісна парадигма виховання стала сьогодні однією із домінуючих в системі методолого-теоретичних норм і стандартів та аксіологічних критеріїв, що розкривають характерологічну цілісність освітньо-виховного процесу та регулюють науково-дослідну та практичну інноваційну педагогічну діяльність.

Виховання дітей-сиріт в контексті особистісної парадигми передбачає реалізацію принципу гуманізації виховання – сприйняття дитини як вищої соціальної цінності, визнання її прав на свободу, розвиток здібностей, виявлення її індивідуальності. В центрі уваги – дитина з її потребами, запитами, можливостями та здібностями, повага до особистості дитини, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіри до неї, виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної. Формування суб'єкт-суб'єктних відносин педагога й дитини-сироти є першоосновою й головною умовою виховання особистості; вони розвивають перцептивне, емоційне і когнітивне відображення педагогом та дитиною один одного [2, с. 317]. Емоційний контакт дитини й вихователя, який будується на їхній взаємній довірі – є однією з педагогічних умов соціального виховання дітей у дитячих будинках та закладах інтернатного типу [3].

Всебічне дослідження довіри знаходимо в психологічних студіях Е.Еріксона (базисна довіра; базисна недовіра, онтогенез довіри), К.Роджерса (самоактуалізація особистості та довіра; довіра до природи людини), А.Маслоу (довіра та самоактуалізація ; чинники, що формують довіру; довіру і здоров'я; проблема недовіри в сучасному суспільстві); А. Бандура (віра в само ефективність); Е.Фромма (довіра та віра; довіра і несвідоме знання; втрата довіри до себе), Е. Шострома (довіра і самоактуалізація; терапія недовіри); М. Шкопорова, Є. Хорошилова (роль довіри в контексті проблеми значимих інших); А. Мудрика (роль довірливих відносин та довірливого спілкування на різних стадіях онтогенезу особистості; А. Донцов, Л. Комарова (умова налагодження сприятливих взаємовідносин у групі); Л. Овсянецька (засада морального та духовного розвитку); Б. Рутковський (моральний регулятор взаємин між людьми). Спільною є думка вчених про важливість довіри у особистісному розвитку людини та побудові взаємин з оточуючими.

Однак, у педагогічному процесі часто спостерігаються труднощі у формуванні довірливих стосунків вихователя та дитини-сироти. Педагоги часто

недооцінюють роль «довіри» у педагогічному процесі, яка має потужний виховний потенціал та є умовою успішного особистісного розвитку дитини.

Мета статті – визначити роль довіри в особистісному розвитку дитини-сироти та обґрунтувати виховний потенціал довірливих стосунків у педагогічному процесі.

Теоретичні основи дослідження. У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних основ організації виховної роботи в дитячих будинках та інтернатах, основних положень особистісної парадигми виховання, концепції розвитку творчого потенціалу особистості та практичного створення умов у просторі освіти для його розвитку.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Феномен довіри – багатоаспектне явище, яке відіграє одну з основних ролей у міжособистісній взаємодії. Саме довіра дозволяє визначає ступінь близькості між людьми, на її основі будуються найміцніші стосунки.

Довіра – як етична категорія та сама її сутність має глибоко психологічну природу і лежить в основі не тільки відносин між людьми, але і відображає одночасно ставлення людини і до самої себе, і до тієї частини світу, з якою вона взаємодіє в певний момент часу. Міра довіри як до соціуму, так і до себе є одним з глибинних факторів, що впливають на успішність та прагнення до особистісного росту і розвитку. Довіра передбачає віру в Іншого. Здатність вірити в Іншого ґрунтована на вірі в себе, довірі до себе. У інтерсуб'єктних комунікаціях довіра стимулює процес відвертості, «прозорості», саморозкриття, що є фундаментальною потребою розвитку особистості [4].

Довіра це здатність і готовність прощати, виправдовувати, жаліти, не допускати зневаги, терпіти і приймати один одного, відкриватися іншому, а ще не лукавити, чинити пристойно стосовно іншого. Серед особистих якостей довіра – це доброзичливість, такт (також і педагогічний), щирість у взаєминах, поступливість, повага до дитини. («Ми сильні, повинні, повинні нести слабкості безсилим, а не собі догоджати» – Послання Св. Апостола Павла до римлян, 15:1)

У Філософському словнику довіра розглядається як поняття моральної свідомості й етики й означає ставлення до людини з огляду на її відданість спільній справі, порядність, чесність, відповідальність, у взаєминах дружби та любові, а також як авторитет у взаєминах дітей та батьків, педагогів. [5, с. 166]. Через призму довіри сутність людини досліджували філософи М. Бубер, В. Дильтей, А. Нічке, М. Шелер та ін.

Зокрема, М. Бубер розумів взаємини педагога й дитини як різновид, притім найважливіший, людських відносин. «Саме людські відносини – діалогічне «Я» і «Ти» є головною категорією виховання» [6, с. 95]. Виховання в освітньому процесі не є засвоєнням і навіть не є лише розвитком, – це народження в душі дитини того, що становить сутність її людського «Я». Вченим запропоновано поняття «ввімкнутого сприйняття», явище душевно-духовного рівня, про особливий тип людських стосунків.

Довіра як поняття моральної свідомості та етики є засобом налагодження доброзичливих стосунків між педагогом та дитиною. Основоположник сучасної української педагогіки В. Сухомлинський до головних засобів виховання закономірно залічував категорію довіри. Вихователь своєю довірою не лише засвідчує «визнання моральних якостей свого вихованця, а й начебто відкриває перед вихованцем перспективу подальшого морального розвитку» [7, с. 327]. Педагог, довіряючи дитині виявляє передусім «оцінку доброго начала в людині» [7, с.328]. Енергетизм довіри спрямований на формування у дитини самоповаги, самопізнання «звертає погляд дитина на себе, оцінює добро і зло в собі», творення наставником виховної справи на дитячому довір'ї («дорожіть довір'ям, а отже – беззахисністю дитини; «владу свою над дитиною будете на цьому довір'ї цій беззахисності» [8, с. 639]. Ідеї В. Сухомлинського про пріоритетність значення ролі довіри у формуванні гармонійної особистості майбутнього громадянина стали підставою основ педагогіки довіри у 60-х рр. XX ст.

Довіра як форма віри характеризує суб'єкт-об'єктні стосунки, стосунки безумовної готовності й відкритості до обміну в процесі взаємодії. Латинське

«credo» у значенні «віра», «мати довіру», вважають праіндоєвропейським за походженням зі значенням «серце даю», виявляє особливість змісту довіри як цілісної, центральної категорії, у якій закладена потенційна готовність віддавати, спрямована на зовнішній світ. Відтак, праця В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» (1969) є підтвердженням висловленої вище тези про педагогіку довіри.

У наукових дослідженнях Е. Еріксона довіра людини до світу постає як базова соціальна установка особистості, сформована на підставі досвіду першого року життя дитини й перетворена на установку щодо її ставлення до себе і до світу. Однією з основних умов «психічного здоров'я» особистості вчений вважав прийнятий образ себе в стосунках із навколишнім світом - «ідентичністю». При змінах стосунків особистості з навколишнім середовищем їй доводиться змінювати «ідентичність», свої форми поведінки, що складає «кризу ідентичності». Базисну довіру Е. Еріксон розглядає «як наріжний камінь вітальної особистості» [9, с. 113]. Довіра й недовіра є фундаментальними почуттями, що визначають подальший розвиток усіх інших видів ставлення особистості до світу, до себе й інших людей. Це почуття виникає дуже рано й залежить від якості отримуваної дитиною материнської турботи. Зауважимо, що почуття довіри не залежить від кількості їжі або проявів батьківської ніжності; швидше воно пов'язане зі здатністю матері передавати своїй дитині почуття впізнаваності, сталості та тотожності переживань. Важливою є рівновага між потребою дитини отримувати і потребою матері давати. На думку Е. Еріксона, емоційний контакт між матір'ю та дитиною є базисною психологічною моделлю, необхідною для розвитку особистості дитини [9, с.113]. На жаль, така рівновага не може бути досягнута, коли дитина залишається сиротою.

Довіра виступає однією з основних детермінант самоповаги, що є основною умовою саморозвитку особистості. Без довіри й позитивного ставлення до власного Я неможливий успішний розвиток особистості, та потребує в першу чергу відповідного ставлення інших. Людина не буде вірити

в себе, якщо ніхто не повірить у неї. Це позитивне ставлення (довіру) К.Роджерс трактує як тепло, симпатію, апатію, прихильність, акцептацію. З метою такого ставлення він ставить за приклад позицію батьків, які нагороджують ніжними почуттями свою дитину, незалежно від її поведінки, дають їй «безумовну любов», любов *agape*. Тільки батьки дають дитині «безумовну» любов, тобто, люблять її за те що вона є [10, с. 165–166].

Особливо гостро сьогодні стоїть проблема формування базової довіри у дітей-сиріт, які виховуються у державних закладах опіки. У дітей-сиріт, що знаходяться в умовах родинної депривації, спостерігаються труднощі з формуванням базової довіри до світу, що призводить до виникнення в дитини внутрішньої напруженості, тривожності, агресивності, конфліктності, відчуття неповноцінності, непотрібності. Як правило, у таких дітей не сформована «довіра до себе», яка допомагає не вступати з собою в конфлікти чи протиріччя, і є гарантом, з одного боку, стресостійкості, цілісності а, з другого, – умовою розвитку особистості.

На думку А. Маслоу, «діти, які постійно відчують любов і турботу батьків, діти, у яких сформоване базове почуття довіри до світу, часом із вражаючою легкістю витримують випадки депривації, дисциплінуючий режим, покарання й подібні речі, вони не сприймають їх як фундаментальну загрозу, як загрозу своїм головним, базовим потребам і цілям» [11, с. 81-86].

Дослідження присвячені психологічним особливостям виховання дітей-сиріт в державних закладах опіки М. Бевз, Я Гошовського, А. Прихожан, Н. Толстих констатують спрощений емоційний фон спілкування в установах закритого типу. Емоційність педагогів, як правило, знижена, що впливає на фон дитячої активності, виявляється у малій кількості їх звернень до дітей (у 4–10 разів менше, ніж у їх однолітків, котрі виховуються в сім'ї); в контактах зменшена кількість особистісних, інтимних звернень, а ті що є – емоційно бідні й одноманітні за змістом, в основному спрямовані на регламентацію поведінки. Часта змінюваність вихователів, дефіцит ласки, уваги, емоційного тепла з боку дорослих, переведення вихованців з однієї групи в іншу, з одного дитячого

закладу до іншого закріплюють один з найнебезпечніших феноменів сирітства – «втрату базової довіри до світу», яка проявляється в агресивності, підозрливості, нездатності до автономного життя, що має негативний вплив на емоційний і особистісний розвиток дитини. Відсутність довірливих відносин у вихованців державних закладів опіки є причиною емоційної нестійкості, тривожності, фрустрованості, порушення емоційних контактів з оточуючими.

Дослідник В. Сафонов найголовнішою функцією довіри вважає обмін значимими думками і почуттями на основі віри та довіри до партнера. В якості ключових функцій довіри вчений виокремлює такі: 1) функцію психологічного розвантаження; 2) функцію зворотнього зв'язку в процесі самопізнання; 3) функцію психологічного зближення і поглиблення взаємовідносин [12, с. 256–258]. На нашу думку, ці функції найкраще підкреслюють бажану суб'єкт-суб'єктну взаємодію дитини-сироти та педагога в умовах державного закладу опіки. За умови довіри до дітей-сиріт, їх словам, намірам, діям, вчинкам, цінностям, вихователі здатні допомогти дітям-сиротам повірити в себе, знайти взаєморозуміння з навколишньою дійсністю та навчити правильно розуміти світоглядну позицію «іншого», що є незамінним критерієм побудови гармонійних стосунків та успішної суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здійснивши аналіз наукових напрацювань дослідників з означеного питання можемо констатувати, що довіра є одним з глибинних факторів, що впливають на успішність особистісного розвитку дитини. У суб'єкт-суб'єктній взаємодії вихователя та дитини-сироти довіра стимулює процес відвертості, «прозорості», саморозкриття, що в свою чергу уможливорює актуалізацію особистісних ресурсів дитини-сироти, а відтак, підвищує ефективність виховного процесу загалом.

Перспективу наших подальших розвідок вбачаємо в обґрунтовані теоретико-методологічних основ технологій виховання дітей-сиріт на основі реалізації принципу довіри.

Список використаних джерел:

1. Доній В.М., Несен Г.М., Сохань Л. В., Єрмаков І. Г. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посібник. Київ, 1996. 792 с.
2. Бойко А. М. Феномен «суб'єкт-суб'єктні відносини» – стратегія подальшого розвитку педагогічної теорії і практики. *Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць*. Спецвипуск 8. Ч. І. Слов'янськ : СДПУ, 2012. С.5-16.
3. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2000. 24 с.
4. Коновальчук В. І. Розвиток творчого потенціалу особистості у просторі освіти: дис... д-ра філософ. наук: 09.00.10. Київ, 2017. 435 с.
5. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ: УРЕ АН УРСР, 1973. 732 с.
6. Бубер М. Избранные произведения / М. Бубер ; пер. с нем. Н. Бартман. Иерусалим : Алия, 1989. 345 с.
7. Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні. Вибр. тв.: в 5 т., Т.5. Київ: Рад. шк., 1977. 654 с.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителяві. Вибр. тв.: в 5 т., Т.2. Київ: Рад. шк., 1976. 770 с.
9. Эриксон Э. Г. Детство и общество. СПб. : Речь, 2000. 416 с.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека : пер. с англ. Е.И. Исениной. М. : Прогресс, 1994. 480 с.
11. Маслоу А. Г. Мотивация и личность: пер с англ. А.М.Татлыбаевой. СПб. : Евразия, 2001. 478 с.
12. Сафонов В.С. О психологии доверительного общения. *Проблема общения в психологии*/ под ред. Б.Ф. Ломова. Москва: Наука, 1981. С. 264 – 272.

Lialiuik Halyna. The Role of Trust in Upbringing of Orphans

The article deals with the problem of introducing innovative methods of upbringing orphans who are brought up in public care institutions and the need to introduce innovative theoretical and methodological approaches in order to provide them with professional assistance. Orphans in conditions of family deprivation have difficulties with the formation of basic trust in the world, which leads to the emergence of the child's internal tension, anxiety, aggression, conflict, feelings of inferiority, uselessness. It is noted that the upbringing of orphans in the context of the personal paradigm involves the implementation of the principle of humanization of education - the perception of the child as the highest social value, recognition of his rights to freedom, development of abilities, identification of his individuality.

The analysis of the phenomenon of trust is based on philosophical, psychological and pedagogical researches. The necessity of realizing the principle of trust of guardianship and educational activity. In the subject-subject interaction between the educator and the orphan, trust stimulates the process of openness, "transparency", self-disclosure, which is a condition for the effectiveness of the productive development of the orphan's personality. The emotional subject-subject interaction between the orphan and the teacher, which is based on their mutual trust, is one of the pedagogical conditions for the successful upbringing of orphans.

The professional competence of teachers, the educator's use of techniques to achieve trust in the relationship with the child, will partially reduce the negative impact of the deprivation conditions of the state guardianship institution. Only the systematic implementation of conditions will ensure carrying out the principle of trust in the upbringing of the orphan, will help to provide the effective support to the children who are left without parental care and will increase the success of the educational process in general.

Keywords: state guardianship institutions, orphans, trust, upbringing, humanism, guardianship, personality.

References

1. Donii V.M., Nessen H.M., Sokhan L.V., Yermakova I.H. (1996), *Psykhologhiia i pedahohika zhyttietvorchosti* [The psychology and pedagogy of life creative], Kyiv, Ukraine.
2. Bojko A. M. (2012), «The phenomenon of subject-subject relations - a strategy for the further development of pedagogical theory and practice», *Gumanizaciya naval'novy`xovnogo procesu : zb. nauk. pracz`*, vol. 8 (1) Sloviansk, pp. 310 – 317.
3. Pesha I.V. (2000), «The social formation of children sn family-type orphanages», Ph.D. Thesis, Pedagogy, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine.
4. Konovalchuk V. I. (2017), «Development of personal creative potential in the educational space», Doctor of Philosophical Sciences, disertation, Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine.
5. Shynkaruk V.I. (1973), *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical dictionary], URE AN URSR Kyiv, Ukraine.
6. Buber M. (1989), *Izbrannye proizvedeniya* [The featured Works] Ierusalim Alija, Russia
7. Sukhomlynskyi V.O. (1977), *Slovo vchytelia v moralnomu vykhovanni* [Word of the Teacher in Moral Education] 5 t. T.5, Radianska shkola, Kyiv, Ukraine.
8. Sukhomlynskyi V.O. (1976), *Sto porad uchytelevi* [One Hundred Tips for the Teacher] v 5 t. T.2. Radianska shkola, Kyiv, Ukraine.
9. Jerikson Je.G. (2000), *Detstvo i obshhestvo* [The childhood and society], SPb. Rech', Russia.
10. Rodzhers K. (1994), *Vzglyad na psihoterapiju: Stanovlenie cheloveka* [The a look at psychotherapy: Becoming of Man], Moscow, Russia.
11. Maslou A. G. (2001), *Motivaciya i lichnost'* [The motivation and personality] SPb. : Evrazija, Russian.
12. Safonov B.C. (1981), «About the psychologie of confidential communication». *Problema obshheniya v psihologii / pod red. B.F. Lomova*, Moscow, pp. 264 – 272.